

El paisatge del país en l'obra poètica de Montserrat Vayreda

Per ANNA M. VELAZ SICART

“ **A**questa petita Catalunya immersida en la gran Catalunya és un tros de país privilegiat. La naturalesa li ha concedit els seus dons sense cap mena de raquitisme, de mesquinesa. Per això els que en som i els que hi vivim, si mai ens trobem desesperançats, orfes d'optimisme, de companyia, de comprensió, només de sortir a fora, de cara als camps, el mar i les muntanyes, i veure'ls sota cels prodigiosament clars o carregats amb fastuoses i castellívoles nuvolades, recobrem el temps perdut.”

Montserrat Vayreda, *L'Empordà màgic*

Per a Montserrat Vayreda la seva terra natal ha estat motiu de creació literària; el paisatge, la gent, l'espai urbà, les tradicions, el referent històric, mític o llegendari es reflecteixen tant a la seva obra assagística en prosa⁽¹⁾ com a la poesia.⁽²⁾

El paisatge, la naturalesa, com un perllongament vital d'ella mateixa, li han estat font de gaudi, una força essencial per avançar en “la cinta del camí” i un bàlsam, com ella mateixa ha manifestat reiteradament, davant les afliccions de la vida. El fragment citat de *L'Empordà màgic* és en aquest sentit, paradigmàtic; i no s'ha de considerar una afirmació retòrica d'arrel

1. Obra en prosa: *Els pobles de l'Alt Empordà*, 6 vols. Figueres: Art-3, 1978-1981. *El pintor Joan Sibecas*, Figueres: Art-3, 1979. Col·lecció Monografies empordaneses. *Joaquim Vayreda i Vila*, Barcelona: Nou Art Thor, 1982. Col·lecció Gent nostra, 18. *L'Empordà màgic*, Barcelona: Nou Art Thor, 1987. Col·lecció Terra nostra, 10. *La màgia del Baix Empordà*, Figueres: Carles Vallès- Editor, 1990.

2. Poesia: *Entre el temps i l'eternitat*, Barcelona: Altés, 1955. *Ofrena de Nadal*, [S.L.]: Gràfiques Marina, 1965. *Un color per cada amic*, Olot: Miquel Plana, 1977. *Amb el sol a la mà*: poemes per a infants, Olot: Aubert Impressor, 1978 i 1980. Figueres: Omnium Cultural, 2004. *Afirmo l'esperança*, Olot: Aubert Impressor, 1982. Col·lecció “El tòrcul i les lletres”. *Els pobles de l'Empordà*, amb pintures de Lluís Roura, pròleg d'Anna M. Dalí i epíleg de M. Àngels Anglada, Figueres: Carles Vallès- Editor, 1984. *Irisacions*. Poemes a ritme de cançó, Gàüses: Llibres del Segle, 2001. *Pessebre endins*. Figueres: IEE i Ajuntament de Figueres, 2004. *Poemes de Montserrat Vayreda (Antologia 1945-2004)*, Edició i estudi Anna M. Velaz i Sicart, Girona: Diputació, Col·lecció Josep Pla, 2005. *L'Alt Empordà. Passat i present dels seus pobles*, Montserrat Vayreda i Lluís Roura, Figueres: Brau edicions, 2006.

romàntica, sinó una síntesi personal i aclaridora, escrita a la maduresa, sobre els beneficis reals experimentats enmig d'un paisatge i una naturalesa, en què l'autora no ha deixat de pouar vitalitat i optimisme.

Descobrir l'empremta del país en l'obra poètica de Montserrat Vayreda seria un exercici amable, relativament senzill. En un primer cop d'ull, se'ns farien presents un nombre molt significatiu de poemes dedicats als pobles i llogarrets, ermites i santuaris, als rius o a la ciutat. I, evidentment, pensaríem en els llibres que majoritàriament els apleguen: *Els pobles de l'Empordà* i *L'Alt Empordà, passat i present dels seus pobles*.³

Segurament, podríem situar el conjunt d'aquests poemes, juntament amb d'altres d'esparsos, entre la poesia escrita en català que compta amb un nombre més elevat de noms de lloc. La presència de la toponímia li acorda el caràcter d'allò que és real, i propicia l'interès de la col·lectivitat que, d'alguna manera, se sent reflectida en l'obra literària.

Però l'Empordà és present no únicament en aquells poemes que glossen ben explícitament llocs amb nom propi. Per a un estudi aprofundit de la implicació i la influència del paisatge del país en l'obra vayrediana ens caldrà esbrinar de quina forma paisatge i natura són latents a la seva poesia, com s'entrelliguen en la vida i el pensament de l'escriptora, com incideixen en l'acte de la creació poètica i propicien la reflexió sobre els grans temes de l'existència: el pas del temps, la soledat, la mort. Aquest seria un treball més complex i, sens dubte, d'un interès notable. Des de fa temps s'estan efectuant estudis interessants sobre la presència del paisatge en la literatura universal, una línia de recerca en què l'obra de Montserrat Vayreda, per les seves característiques, s'emmarcaria de ple.

La contemplació del paisatge per part dels poetes no és un exercici purament visual. Perquè el paisatge presenta ressons de la cultura que ell mateix ha generat: per a Montserrat Vayreda, l'entorn de la Mare de Déu del Mont –posem per cas– és indissociable del record de mossèn Cinto; l'entorn mariner del Port de la Selva, de Josep M. de Sagarra i de Tomàs Garcés; Empúries, del passat clàssic i de la seva plasmació literària; i tot l'Empordà, dels Cants maragallians i del poema homònim de Verdaguer alhora. Totes les impressions vitals, culturals i emotives de l'autora conformen la imatge íntima que la poeta es construeix del seu país en la qual es fan presents els conreus i els boscos, les albes i els capvespres mariners, els racons ciutadans intensament viscuts.

Tenim mostres ben diversificades de la presència explícita o velada del paisatge de l'Empordà en l'obra artística, tant de pintors –Salvador Dalí, Ramon Reig, Lluís Vayreda, Lluís Roura...– com d'escriptors i escriptores –Josep Pla, J. Pous i Pagès, Pere Coromines, Manuel Brunet, M. Àngels Vayreda, Caterina Albert, M. Àngels Anglada... En l'obra literària de

3. VAYREDA, Montserrat, *Els pobles de l'Empordà*, amb pintures de Lluís Roura, pròleg d'Anna M. Dalí i epíleg de M. Àngels Anglada, Figueres: Carles Vallès- Editor, 1984.

VAYREDA, Montserrat; ROURA, Lluís, *L'Alt Empordà. Passat i present dels seus pobles*, Figueres: Brau edicions, 2006.

Montserrat Vayreda el paisatge del país esdevé un símbol d'identitat, integrador d'elements culturals i sentimentals alhora.

El paisatge de la costa nord-empordanesa va atreure la presència d'escriptors i artistes catalans, especialment en el primer terç del segle XX. El Port de la Selva i el seu entorn van ser un punt de referència per a J. V. Foix, Josep M. de Sagarra, Alexandre Plana, Josep Pla o Tomàs Garcés, entre altres. També Montserrat Vayreda se sentirà més tard seduïda per aquest mateix paisatge mariner, com ho mostren els poemes datats als anys quaranta i cinquanta –alguns refets a la maduresa– durant els estius passats al poble.

Per a mostrar la presència - fusió del paisatge en la poesia de Montserrat Vayreda, em centraré en els poemes aplegats a l'apartat titulat "La mar dins els ulls", dins *Poemes de Montserrat Vayreda. Antologia 1945-2004*. Les citacions que seguiran faran referència, doncs, a aquest llibre.

21 anys, el Port de la Selva.

El Port, vist des del mar –“el poble de les dents blanques”– configura un espai poètic que remet al paisatge real i alhora al paisatge interior, subjectiu. La mar –“a voltes suau i altres rebel”– s’hi pot mostrar majestuosa o feréstega, sensual i càlida, paorosa i profundament abismal; el poble lluminós i feiner és sempre el contrapunt clar, amable, el lloc segur com la terra ferma, a la qual l’escriptora se sent profundament arrelada, aquella terra sovint evocada –“de l’arada i de l’arrel”– de la seva primera experiència poètica i també “pagesa” pels mateixos anys al Noguer de Segueró, la casa pairal de la Garrotxa propera a l’Empordà.

El Port esdevé el centre de molts poemes, però la imaginació, el somni, l’esclat de sensacions són perfectament concentrats en una poesia que depassa en molt la consideració de descriptiva, si entenem l’adjectiu en la seva acceptió més realista.

“M’he servit d’una poesia netament descriptiva que té la rel en la realitat de les coses que se’ns fan perceptibles a cada moment...” Aquestes paraules escrites per l’autora al Pòrtic del seu llibre *Un color per cada amic*⁴ contenen una gran dosi d’humilitat. Certament, Montserrat Vayreda ha manifestat en diverses ocasions que la seva poesia és directa, descriptiva, com si volgués dir que el món que recrea al poema és el que tothom pot veure, sentir, palpar; i que ella només hi posa la melodia, el trasllada al vers –per dir-ho així–, perquè versificar li agrada, hi té facilitat; ho ha fet i ho ha vist fer des de la seva infantesa, etc. etc. Cal admetre que així i tot ja seria prou meritós saber jugar amb sons i paraules, amb accents i rimes per, vers a vers, construir un poema referencial i sòlid, que oferiria una visió objectiva de la realitat. Però en Montserrat Vayreda no trobarem mai la representació mimètica del paisatge, sinó una representació poètica. La seva poesia no és descriptiva a seques. I ni la noció de realitat ni la d’objectivitat no són suficients per explicar-la. Ens cal matisar. Les descripcions en poesia poden contenir tot d’elements sorgits de la subjectivitat del poeta. Recordem que components narratius i descriptius es fan presents a la poesia moderna i contemporània i no precisament en obres de to menor: Baudelaire mateix utilitza la descripció en alguns poemes de *Les Fleurs du mal*.

Les consideracions que segueixen pretenen matisar el concepte de poesia descriptiva, aplicat a una part important de la producció poètica vayrediana. Observarem els poemes esmentats dedicats al mar, escrits a la joventut i, alguns, refets a la maduresa.

En el poema “Rialles d’aigua salada” (*Antologia...*, pàg. 75), datat al Port de la Selva l’estiu del 1946, relata la sortida dels pescadors a la mar –té doncs, d’entrada, un component narratiu–; com arribats molt més enllà del far tiren les xarxes, com recullen el peix i com retornen al Port, de nits encara, a la llar on dona i fills els esperen.

4. *Un color per cada amic*, Olot: Miquel Plana, 1977.

El començament del poema pretesament descriptiu recolza ja en el llenguatge figurat:

“La mar s’esmola les dents
sobre les roques morades
per mossegar un xic després
la rossa pell de la platja.”
(...)

Concentra amb un llenguatge metafòric el misteri que la mar comporta:

“La nit pentina secrets
en la trena de les algues”

El moviment, el gest i l'ànim dels pescadors:

“És l'hora que els pescadors
estripen totes les mandres
i es lliguen als remes amics
amb alegres encaixades”.

La inquietud resignada de les dones, que esperen endormiscades:

“bleixen portant sobre el pit
les hores que se'ls hi cansen”

La bellesa tendra dels infants adormits:

“cada infant té sobre els ulls
dues petxines daurades
i damunt la bruna pell
la frescor de les escames.”

El moviment de l'aigua, produït en tirar les xarxes –probablement observat moltes vegades per l'autora de la barca estant– es concentra en una singular i incertada comparació:

“Al lluny, molt més lluny del far
cauen a l'aigua les xarxes,
i es dibuixen cercles fins
com boques enriolades.”

La bona pesca i la satisfacció dels pescadors, perceptible en la combinació expressiva: “I una lluentor de peix/ enlluerna les mirades”, prelude el retorn –amb l'acompliment reeixit d'una “gesta”, per bé que rutinària, no exempta de risc– i l'arribada a port amb el cobejat peix blau de la seva subsistència.

Aquest poema mostra escenes de la vida de la gent de la mar i les recrea a partir del llenguatge imatjat clar i precís, diferent de l'estil suggerent

d'altres poemes més dins la línia postsimbolista. Aquí tot és senzill, concís; fins les comparacions i metàfores hàbilment entrellaçades semblen haver-se gestat en l'experiència vora la platja "rossa" i càlida i dintre la mar que –a través de la prosopopeia inicial, "la mar s'esmola les dents"–, adopta rang humà des del començament. En aquest poema, que pot exemplificar una de les maneres de fer de la poeta empordanesa, la il·lusió de realitat és transmesa a partir de la senzillesa expositiva i d'un llenguatge metafòric versemblant.

Montserrat Vayreda ha vetllat pel llenguatge com també pel ritme i el moviment en la poesia. En aquest darrer aspecte, i en el poema que ara ens ocupa, a la cadència de l'heptasíl·lab s'hi suma l'agilitat que procuren les rimes planes assonants dels versos parells al llarg de tota la composició, que reprodueixen reiteradament els mateixos sons de la [a] i la vocal neutra: morades – platja ; onades – galtes; nuviatge- algues; mandres- encaixades; empaiten – rialles, etc.

L'alternança amb els versos senars, sempre aguts, no rimats i amb gran diversitat vocàlica en els fonemes finals, reforça l'agilitat, incrementada encara, per l'augment del nombre de versos a les dues darreres estrofes. Si l'estrofa de quatre versos és la predominant a la composició –formada per dues oracions juxtaposades o coordinades– la major complexitat sintàctica que presenta la part final del poema es concentra en una estrofa de vuit versos, seguida d'una altra de sis. Es produeix, doncs, tot primer un acreixement en el ritme del discurs, que minva progressivament fins a cloure el poema amb un altre grup de quatre versos, tal com havia començat.

A d'altres poemes de joventut, també escrits al Port de la Selva, l'aspecte descriptiu queda superat per la suggestió simbòlica.

A "Posta de sang", a "Paisatge" i a "Sonet a la vela llatina" es dibuixen –ara amb la concisió i l'artifici que comporta la forma del sonet– el paisatge exterior, simbòlic, i el paisatge interior, subjectiu.

Al darrer, la vela –"bandera oberta a flor de vent"– sinècdope de l'embarcació i alhora metàfora de tot un referent cultural, solca la mar amb fermesa, cap al somni d'un futur obert, esperançador. L'últim vers desplega, a posta, un ventall de possibles interpretacions, perquè ara el poema pretén suggerir més que no pas descriure.

(...)

"Damunt la mar estesa i infinita
la vela poc a poc es fa petita
seguint el seu camí ample i segur...

Va caminant amb tota gosadia
i es va fonent a dins la llunyania
perquè un desig de somni se l'enduu."

Tercets del "Sonet a la vela llatina", el Port de la Selva,
estiu 1947, *Antologia...*, pàg. 84.

Dins el mateix apartat unitari apareix, encara, a d'altres poemes, la vela blanca amb un sentit referencial i al·legòric alhora. A "El crit del mar", per

exemple, la vela sintetitza la força i l'atracció del mar; i de l'horitzó, que per a Baudelaire suggereix la idea d'infinít, amb la seva grandiositat i el seu misteri.

“Ens espera el crit del mar
la bandera de les veles,
la cinta de l'horitzó
que marca albes i capvespres.”

“El crit del mar”, *Antologia...*, pàg. 78.

A “De cara al mar” trobem també la vela llatina metàfora recurrent de la progressió cap a un món nou, suggerent però solcat d'incertesa.

“A impuls del vent,
avança en el ritme la vela llatina,
deixant una estela
que és el ròssec trèmul que broda la nau.
L'escuma, la tarda, la platja, la vela
fan el mar més blau.”

“De cara al mar”, el Port de la Selva, 1946-1963, *Antologia...*, pàg. 83.

Fins en els poemes més intimistes –aquells que tenen el sentiment de l'amor com a motiu–, el record i l'enyor de l'estimat són també indestriables del paisatge del mar, en el qual es fonen pensaments i sentiments:

“Blava com els teus ulls, jo veig la mar
i com el somni teu, calmosa i blana.
Com no l'haig d'estimar si m'encomana
de tu, somni i esguard?”

“La mar dins els teus ulls”, el Port de la Selva, 1947, *Antologia...*, pàg. 85.

Al poema “El mar i jo”, realitat i somni s'entrellacen amb un llenguatge figurat replet d'impressions cromàtiques, tàctils, auditives. La descripció esdevé més subjectiva i les representacions visuals ens acosten a les imatges oníriques:

“Tinc desitjos blaus,
que s'obren i es tanquen com una curculla
i uns altres que es vincen com petites naus
que el temporal mulla.
Tots els meus records es tornen petits
–en la llunyania, ales de gavina–,
són els meus sentits
àncoras clavades en la sorra fina.”

“El mar i jo”, *Antologia ...*, pàg. 89.

En els poemes d'aquest recull, la mirada del jo poètic pot adoptar diverses perspectives: es projecta de la platja cap al mar, del mar vers l'horitzó o del mar cap al poble. El poema "Retorn" expressa el goig compartit de la tornada a la terra ferma amb l'esguard fit, des del llagut, en el poble que els acull:

"Hem vingut d'aigua endins com les gavines
i ja és de nit quan arribem al port"

(...)

"Endevinem el poble emblanquinat,
que dins de l'aigua riu mentre s'estira"

"Retorn", *Antologia...*, pàg. 86.

Alguns d'aquests poemes, ja ho hem vist, ens situen en l'òrbita de la poesia simbolista. De vegades, en un vers, significativament l'últim del poema, es concentra la suggestió i el misteri insinuat pel mar. Els elements immaterials, que formen part del somni o del desconegut: "la pau infinita de l'hora del somni", el seu "secret" o "el silenci insinuat i la quietud de la nit" trenquen l'aspecte descriptiu del poema per obrir un ventall de possibilitats interpretatives que superen l'estadi de la simple descripció.

No hem d'interpretar la literatura en clau estrictament autobiogràfica, perquè entre el viscut i l'obra hi ha el distanciament i sobretot l'ofici, la qual cosa es fa evident en tots aquests poemes de Montserrat Vayreda.

En l'obra poètica a què m'he referit trobem la presència d'un paisatge subjectiu –recreat amb l'ajut de tots els recursos que ofereix la poesia: el ritme, la rima, les imatges– concebut a partir d'un paisatge objectiu: l'Empordà.

Si la seducció del jo líric per l'experiència del mar, s'ha fet evident en els poemes precedents, ara em centraré en l'arrelament de Montserrat Vayreda a la terra, als seus paisatges vitals, preponderantment l'Empordà, però també el Noguera en la seva joventut.

Les intenses vivències vora el mar no li fan oblidar la terra ferma:

"Tot mirant la mar, sento persistent
el corc invisible de l'enyorament

(...)

i enyoro els meus blats
i les platges verdes
dels camps i dels prats."

"De cara al mar" *Antologia...*, pàg. 83.

La simbiosi del jo líric amb la naturalesa es fa també present en molts poemes:

(...)

"Res no em fa nosa i res no m'engavanya,
copso perfum de rosa i de clavell,
bec el silenci dens de la muntanya
i el contrapunt melòdic de l'ocell.

El somni fa possible allò que senyoreja en la imaginació:

“En cloure els ulls, somnio que puc cabre
en el món de les pedres i els sembrats,
que per un lleu instant sóc com un arbre
amb els brots dels sentits il·luminats”.

“L’hora benigna”, *Antologia...*, pàg. 234.

El poema “Del llit estant” descriu l’íntima relació de la poeta amb la naturalesa i com aquesta propicia la inspiració literària:

“Colgada al llit, quan la febre m’aferra
en la bonança tèbia del llençol,
em dol no poder veure com la terra
s’esponja dòcil sota el bes del sol
i com l’ocell que, des del pla a la serra,
desapareix brunzent endut pel vol.
(...)

Baixaré a l’horta plena de verdura
o cercaré la cinta del camí
que des de casa em porta a la clausura
del bosc que encara flaira a romaní,
per retrobar el silenci que m’augura
tots els versos que pugnen per florir.”

“Del llit estant” (fragments) *Antologia...*, pàg. 235.

A Vilabertran.

En aquest poema, la relació de la poeta amb la naturalesa és tan intensa que pot ser evocada “del llit estant”, des de l’enyor que la fibla. En l’evocació, tots els sentits s’hi desvetllen amb sensacions visuals: el vol de l’ocell recorre tot el paisatge “des del pla a la serra”; tàctils: la tebiesa del llençol i “el bes del sol”; olfactivs: l’olor de romaní que desprèn el bosc; auditives: el silenci, recolliment necessari per a la creació de “tots els versos que pugnen per florir” i que la natura ha inspirat. Tot és present en el record, perquè és des del llit, tocada per la febre, que és capaç d’evocar un món de sensacions artísticament productives.

El poema “Oda a la terra”, escrit a la joventut i refet a la maduresa, conté en síntesi la filosofia vayrediana d’admiració i estimació a la terra, per a l’autora, font eterna i inesgotable de vida.

Si en començar hem vist com el paisatge de l’Empordà infonia optimisme, la terra, en un sentit genèric, és el centre de totes les coses, la força vivificadora, el bàlsam guaridor de l’angoixa existencial del jo poètic. I la seva simbiosi amb la terra és eterna, indestructible fins i tot per la mort.

(...)

“Si vinc a tu i vora teu se’m lleva
el pes del dubte, l’ombra de l’esglai,
és amb intens desig de fer-te meva,
veure’t de prop, i no deixar-te mai.

(...)

més meva et sentiré quan, adormida,
fruitis de nou damunt la meva mort.”

“Oda a la terra”, 1952- 1967, *Antologia...*, pàg. 139.

Alguns poemes de maduresa com el titulat “Xiprers”, contenen en síntesi la imatge del país, sencera i simbòlica alhora, del paisatge empordanès intemporal i exportable.

Per la bellesa, la representativitat i la brevetat de la composició i pel fet que el llibre en què apareix, *Un color per cada amic*, una edició de bibliòfil, no sigui ja a l’abast, em permeto transcriure aquest poema acròstic.

“Xiprers arrengrerats sobre la plana
Inscrits des de les hortes als sorrals
Poseu fris als embats de tramuntana
Rimant les altes flames vegetals
En un joc repetit de verticals.
Ratlleu de verd obscur platja i vessana
Soferts com espartans, intemporals.” *Un color per cada amic*⁽⁵⁾

El respecte i la preservació de la naturalesa –bé col·lectiu irrenunciable– han estat una de les preocupacions de l’autora. A la seva obra es fan presents

5. *Un color per cada amic*, Olot: Miquel Plana, 1977.

el patiment interior davant els paisatges malmesos; la difícil subsistència de les aus indefenses, els collverds, “orfes d’amor rural / i vençuts per l’asfalt”;⁽⁶⁾ la indignació davant els boscos calcinats, “fullam desaparegut/ troncs ferits, branques cremades”;⁽⁷⁾ i el rebuig davant l’especulació paisatgística, que ha convertit els petits pobles mariners en “babels mastodòntiques”.⁽⁸⁾ La conservació de l’entorn natural i patrimonial ha estat una prioritat inqüestionable per a Montserrat Vayreda.

Els poemes a què m’he referit per il·lustrar la presència intensa i constant del paisatge i la naturalesa i el seu tractament literari, representen una part d’un tot coherent, dins d’una obra extensa amb un segell ben personal.

L’escriptor francès Julien Gracq ha remarcat el lligam existent entre el que ell anomena “la planta humana” i la terra de la qual ha sortit i a la qual resta per sempre unida. Alguns poemes que revelen el pensament de Montserrat Vayreda i el seu arrelament a la terra m’han recordat –salvant les distàncies entre ambdós autors– aquest aspecte de l’antropologia gracquiàna, citats per Michel Collot.⁽⁹⁾

Certament, la relació de Montserrat Vayreda amb la terra de la seva naixença i amb els seus paisatges ha estat ben intensa. L’obra escrita al fil de tota una vida és una prova fefaent de la magnitud d’aquest vincle, al qual cal afegir el compromís moral i cultural permanent de l’escriptora amb la gent i el país.

A la llum del que precedeix, la filosofia vayrediana del paisatge té avui vigència plena i enronca vitalment i literària amb l’experiència de la modernitat.

6. “Aiguamoixos”, dins *Un color per cada amic*, Olot: Miquel Plana, 1977.

7. “L’incendi de l’Albera”, dins *L’Alt Empordà, passat i present dels seus pobles*, pàg. 347.

8. “Introducció” a *Els pobles de l’Alt Empordà*, 6 vols. Figueres: Art-3, 1978-1981.

9. COLLOT, Michel. “Les guetteurs de l’horizon”, *Julien Gracq*, núm. 2, Textes réunis par M. Murat, Lettres modernes, Minard, 1994.